

2 Prožne kmetije kot gibalno trajnostnega razvoja slovenskega podeželja

Barbara Lampič, Irma Potočnik Slavič

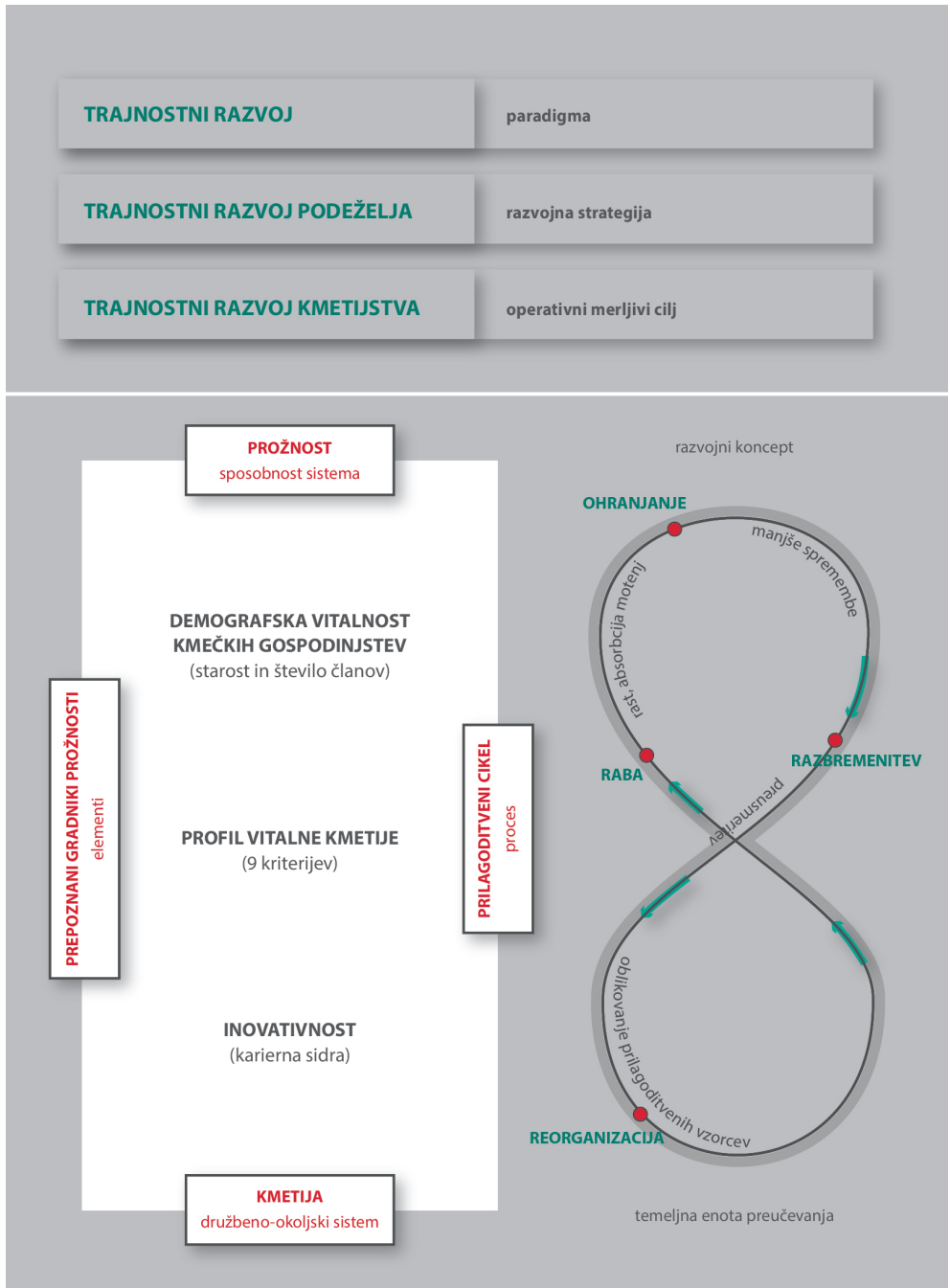
Podeželje 21. stoletja je raznolik, dinamičen in zapleten prostor, fluiden in globaliziran; z raziskovalnega in življenjskega vidika ni ustaljena in zaprta, niti geografsko omejena kategorija (Hidle, Shank, Nesje, 2006; cv. Klemenčič in sod., 2008). Sodobno podeželje ni le prostorska, gospodarska, socialna idr., ampak je kompleksna kategorija. Hkrati je podeželje večfunkcijski prostor, v katerem sobivajo in se dopolnjujejo, si konkurirajo in tudi nasprotjejo bivalna, gospodarska, pridelovalna, izobraževalna, kulturna, storitvena, prostočasna, politična, varstvena idr. funkcije. Med ključne razvojne probleme nedvomno sodijo: demografski in okoljski problemi, oteženi pridelovalni pogoji, omejene površine kmetijskih zemljišč skupaj z zemljiško-posestno razdrobljenostjo, pogosta prepuščenost prebivalstva lastni »nemoči« (kapitalski, organizacijski, podjetniški), razkrajanje vaške skupnosti (t. i. atomizacija), neuskkljeno delovanje razvojnih dejavnikov. Sintezna analiza razvoja podeželja v Sloveniji nakazuje, da je ta izrazito selektiven, saj krepi le nekatere akterje. Pogosto je tudi uniformiran (praviloma enotni ukrepi ne glede na strukturno raznolikost podeželja), pa tudi zelo prostorsko netrajnosten zlasti na t. i. suburbaniziranem podeželju.

Prispevek se osredotoča predvsem na **kmetijsko funkcijo, ki pa je ključno povezana z ostalimi in pomembno sooblikuje razvoj podeželja**. Kmetijstvo kot gospodarska dejavnost ima skromno vlogo v slovenskem bruto domačem proizvodu, posamezno gospodarstvo zaposluje 1,03 polnovrednih delovnih moči, leta 2013 je bilo v Sloveniji le še 6134 oseb zavarovanih kot kmet (še leta 2004 jih je bilo 13.851) (Poročilo o stanju ..., 2016). Izjemno pomembna (a včasih težko merljiva) je njegova prostorska in okoljska (obseg in ohranjanje obdelovalnih površin, gozdov, zagotavljanje različnih storitev) ter družbena vloga (skoraj vsak deseti aktivni prebivalec je povezan s kmetijsko dejavnostjo, pomen vitalnih kmetij za ohranjanje poselitve ipd.). Družinske kmetije ohranjajo pomembno vlogo pri razvoju evropskega in slovenskega podeželja, čeprav njihovo število stalno upada (Darnhofer, 2016).

V prispevku se raziskovalno osredotočamo na **prepoznavanje vloge oz. doprinosa posamezne kmetije k širšemu trajnostnemu razvoju podeželja v Sloveniji**. Tega kvalitativno in kvantitativno preučujemo na ravni kmetije z zelo preprostim vprašanjem: **Kako prožne naj bi bile kmetije, da bi prispevale k udejanjanju trajnostnega razvoja podeželja v Sloveniji?**

S tem vprašanjem se je nekaj članov programske skupine ukvarjalo več kot desetletje, in sicer preko različnih raziskovalnih projektov, projektnih nalog in ciljno naravnanih

Slika 2.1: Prožnost kmetije in prilagoditveni cikel kmetije v sistemu razumevanja trajnostnega razvoja podeželja.

longitudinalnih raziskav. Postopno so se razvijali metodološki pristopi, dopolnjevala se je terminologija, krepila so se teoretska in empirična znanja, povezana s prilagoditvenimi modeli, prepoznavanjem različnih vidikov prožnosti kmetij in vrednotenjem udejanjanja trajnostnega kmetijstva in razvoja podeželja. V pričujočem delu pa smo prvič pojasnili prožnost kmetije s prilagoditvenim ciklom, s katerim smo kvalitativno predstavili različne vrste sprememb in odzive (slovenskih) kmetij nanje.

Ker v prispevku združujemo različne, tako predhodne kot povsem nove ugotovitve, smo temu ustrezno prilagodili strukturo dela. Uvodoma so opredeljeni temeljni pojmi, njihova uporaba, opozarjamo tudi na nekatere terminološke zagate in nejasnosti, ki so vezane predvsem na uvajanje nove terminologije iz tuje literature.

Osrednje vprašanje predstavljajo metodološko-empirična izhodišča za oblikovanje koncepta prožnosti kmetije. Gre za poizkus konkretne opredelitve posameznih prilagoditvenih faz kmetije po posameznih področjih sprememb (področje kmetijske proizvodnje, trženja, človeških virov, okoljsko-podnebnih sprememb idr.). Predstavili smo tudi nekaj najuspešnejših poizkusov opredelitve prožnosti kmetije v preteklih raziskavah. Gre za razvoj vrednotenja posameznih vidikov prožnosti kmetije, zato smo te poizkuse poimenovali »prepoznani gradniki prožnosti«.

Na podlagi vključevanja znanj iz različnih (tujih) virov, razvoja lastnih metodoloških pristopov in številnih empiričnih raziskovanj se jasno kaže, da so za prilagoditveni cikel posamezne kmetije v smeri bolj trajnostnega razvoja (kmetije in podeželja) odločilni trije procesi:

- **širjenje nabora uporabe naravnih virov**, kjer nove kmetijske dejavnosti na kmetiji predvidevajo bodisi uporabo povsem novih virov ali pa drugačen vzorec uporabe že obstoječih virov,
- **aktiviranje virov s ponovnim vključevanjem v širšo skupnost**: gre ali za uporabo novih virov ali drugačne kombinacije virov, ki so na voljo v lokalnem okolju, v ospredju je zaposlitev izven ozke kmetijske dejavnosti,
- **krepitev povezav kmetije z zunanjim okoljem in uvajanjem inovativnih pristopov**: pri proizvodnji dobrin in storitev se uvajajo nove metode, vključujejo se novi deležniki, nastajajo nove povezave, nove mreže. Novi proizvodi (ki spodbujajo večjo dodano vrednost v lokalnem okolju) so prilagojeni novim zahtevam družbe.

2.1 Opredelitev pojmov in terminološke dileme

Trajnostni razvoj podeželja lahko opredelimo zgolj na »načelni« ravni, saj je pogosto – podobno kot izraz trajnostni razvoj – označen kot družbeni in politični konstrukt (Sonnino, 2004; cv: Sonnino in sod., 2008). Ker gre za pojem, katerega pomen se skozi čas in pod vplivom družbenih sprememb razvija in nadgrajuje, zahteva njegova opredelitev nenehne dopolnitve. Če netrajnostni razvoj podeželja označujejo procesi, kot so: demografsko praznjenje ali stagnacija, zmanjševanje števila delovnih mest in dostopnost storitev, upad kmetijske pridelave (v obsegu in kakovosti), neustrezna raba

naravnih virov idr., potem trajnostni razvoj podeželja zmanjšuje asimetričnost (neusklijenost) odnosov med družbo in naravo, tehnologijo in znanjem (Sonnino in sod., 2008). Med strateškimi elementi trajnostnega razvoja podeželja je torej prepoznana soodvisnost ter sinergija med dejavnostmi ne le na ravni posamezne kmetije, ampak tudi širše, tj. med kmetijami ter drugimi dejavnostmi in deležniki na podeželju. Posebej so poudarjene sinergije med lokalnim in regionalnim eko-sistemom, inovativnimi oblikami kmetovanja, lokalnimi prehranskimi verigami itd. (van der Ploeg in sod., 2000).

Temelji za **trajnostno kmetijstvo** so bili postavljeni pred skoraj 60 leti s podpisom Rimske pogodbe in prvo opredelitvijo ciljev takrat oblikovane Skupne kmetijske politike. Za cilje so si postavili zagotavljanje redne oskrbe z živili, dvig storilnosti v kmetijski pridelavi, primerno rabo naravnih virov in varovanje okolja (Erjavec, 2007). Sledile so številne reforme, ki so bile največkrat reakcija na aktualne spremembe v kmetijskem sektorju in družbi nasploh. Ob presežkih hrane v 80-ih letih 20. stoletja so v ospredje prišla okoljska vprašanja. Predvsem za geografe, ki že desetletja v številnih (predvsem regionalno naravnanih) študijah dokazujemo neločljivo povezanost kmetijske dejavnosti s procesi na podeželju (Kladnik, Ravbar, 2003; Klemenčič, 2006; Bedrač, Cunder, 2007; Klemenčič in sod., 2008; Potočnik Slavič in sod., 2016), je zanimivo, da v kontekstu razvoja pojma trajnost kmetijstva najpogosteje prepoznavamo širšo vlogo kmetijstva v povezavi z razvojem podeželja in podeželskega prebivalstva. Pri prvem vrednotenju doseganja trajnosti v slovenskem kmetijstvu na nacionalni in regionalni ravni (Slabe Erker in sod., 2015) smo pri širši vsebinski opredelitvi »kmetijske trajnosti« za izhodišče vzeli več kot dvajset let staro, a celovito zakonsko opredelitev trajnostnega kmetijstva ameriške vlade. Ta v svoji opredelitvi poleg povezovanja vseh treh vidikov trajnosti vključuje tudi geografsko dimenzijo. Trajnostno kmetijstvo opredeljuje kot celovit sistem pridelovanja rastlin in vzreje živali v skladu z značilnostmi pridelovalnega območja, ki dolgoročno zagotavlja zadovoljevanje potreb po hrani za ljudi in živali, izboljšanje stanja okolja in tistih naravnih virov, ki so ključni za obstoj kmetijstva, najbolj optimalno rabo neobnovljivih virov in virov na sami kmetiji, vključuje naravni biološki krogotok in nadzor, vzdržuje ekonomsko živost kmetijske proizvodnje in izboljšuje kakovost življenja kmetov in družbe nasploh (GRACE Communication Foundation, 1990, povzeto po Slabe Erker in sod., 2015).

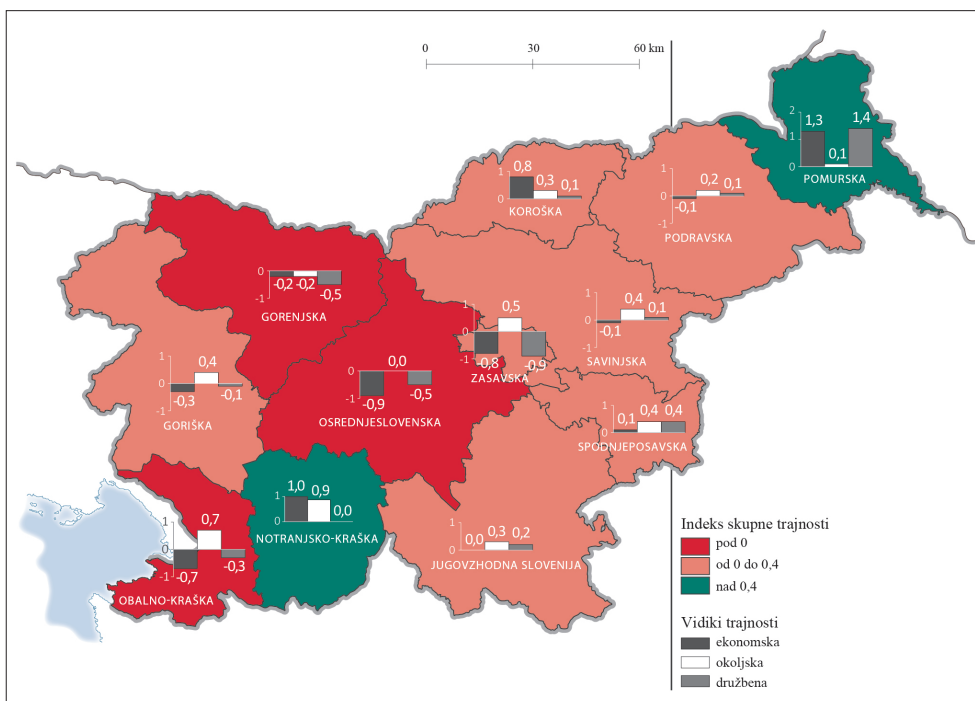
Uveljavljeni koncept trajnosti (ekonomski, okoljski, družbeni vidik) pa se širi in postopoma vase vključuje tudi element inovativnosti. Trajnostno kmetijstvo mora namreč odražati oz. združevati proizvodne (ekonomske), okoljske in družbene (socialne) funkcije (Gaetano, 2010; Indicators of the integration ..., 2011; Lampič in sod., 2016).

Kvantitativna opredelitev trajnosti (kmetijstva) pa zahteva drugačne pristope. Po vzoru nekaterih tujih študij (Sands, Podmore, 2000; Hatai, Sena, 2008; Gomez-Limon, 2010; Vintar Mally, 2009) smo metodo kategorizacije in izbora kazalnikov dopolnili z metodo standardizacije (vrednosti raznoterih kazalnikov na brezenotsko skalo), v nadaljevanju kazalnike utežili in na koncu z agregacijo na ravni vidikov trajnosti za slovenske regije izračunali skupni indeks trajnosti (Lampič in sod., 2016).

Kmetija kot družinsko kmetijsko gospodarstvo ima posebne podjetniške in sociološke značilnosti, ki močno determinirajo njeno aktivnost na proizvodnem ter investicijskem področju, ki je za razvoj ter obstoj kmetije odločilnega pomena (Kovačič, 2001). **Kmečko gospodinjstvo** je po Zakonu o dohodnini (2013) opredeljeno kot »skupnost ene ali

več fizičnih oseb, članov enega ali več gospodinjstev, evidentiranih na istem naslovu, ki so na dan 30. junija v davčnem letu po predpisih o prijavi prebivališča stalno ali začasno prijavljene na tem naslovu, niso najeta delovna sila, ter se vsaj za enega ali več članov kmečkega gospodinjstva šteje, da opravljajo osnovno kmetijsko in osnovno gozdarsko dejavnost in njihov skupni dohodek iz osnovne kmetijske in osnovne gozdarske dejavnosti znaša najmanj 200 EUR«. **Kmetijsko gospodarstvo** je po Zakonu o kmetijstvu (2012) organizacijsko in poslovno zaokrožena gospodarska celota, ki obsega eno ali več proizvodnih enot, se ukvarja s kmetijsko ali kmetijsko in gozdarsko dejavnostjo, ima enotno vodstvo, naslov ali sedež, ime ali firmo; vpisano je v Register kmetijskih gospodarstev.

Slika 2.2: Opredelitev trajnosti kmetijstva Slovenije na regionalni ravni.

Vir: Lampič in sod., 2016.

Kmetija mora za izvajanje svoje osnovne proizvodnje zagotoviti vse klasične vrste proizvodnih virov: naravne, kapitalske in človeške vire. Med **naravnimi viri** so najpomembnejše površine kmetijskih zemljišč in gozda, saj so v tej dejavnosti nenadomestljiv proizvodni vir. Njihova prava vrednost za proizvodnjo se ne odraža samo v njihovem fizičnem obsegu, temveč tudi v njihovem proizvodnem potencialu, ki je v večji meri odraz obstoječih naravnih pogojev za kmetijsko dejavnost, ki se odražajo v vrsti možne rabe (njive, travniki, pašniki ali gozd) in v manjšem obsegu dodatnih kapitalskih vlaganj (izboljšave zemljišč, namakanje ipd.). **Kapitalske vire**, ki so se v Sloveniji praviloma oblikovali z generacijskimi vlaganji razpoložljivih finančnih virov kmečkega gospodinjstva, na kmetiji razdelimo na opredmeten (stvarni) kapital,

katerega značilne pojavne oblike so opremljenost z zgradbami, stroji in opremo, proizvodna usmerjenost oz. specializacija in tehnologije, ter neopredmeten kapital, ki se odraža v tržnosti in kontinuiranosti razvoja kmetije (investicije, sledenje tehnološkemu razvoju, gotovost nasledstva ipd.). Trenutna moč finančnih virov kmečkega gospodinjstva se odraža v strukturi in obsegu obstoječih virov dohodka, ekonomski učinkovitosti kmetijske dejavnosti in investicijskem potencialu. **Človeške vire** na kmetijah tradicionalno primarno predstavljajo člani kmečkega gospodinjstva, ki jih poleg številčnosti kot proizvodni vir pomembno opredeljuje njihova izobrazba oz. usposobljenost, starost in osebnostne značilnosti (podjetnost, iniciativnost, želja po napredku, tradicija itd.). **Zunanje okolje** na učinkovitost rabe razpoložljivih proizvodnih virov vpliva predvsem preko stanja in razvitosti trga (domači in tuji), konkurence (drugi kmetje in podjetniki), kmetijske politike in zakonodaje (spodbude, zahteve, omejitve ipd.), finančnih virov za spodbujanje/omogočanje investicij ter davčne politike in posredno vpliva ostalih politik (Potočnik Slavič in sod., 2016).

Zaradi zelo nezanesljive proizvodnje, spreminjajočih tržnih pogojev ter relativno omejenih virov za prilagajanje na spremembe obstaja zlasti v skupnostih na obrobnih podeželskih območjih potreba, da povečajo svojo sistemsko **prožnost**. Prožnost se nanaša na sposobnost sistema (v našem primeru kmetije), da absorbira motnje, se prilagodi na spremembe in sočasno ohranja ključne funkcije oz. kapital (Mrak, 2011). V razpoložljivih razpravah o prožnosti kmetij obstajajo trije pristopi (Darnhofer in sod., 2016):

- prvi se osredotoča na materialne strukture (velikost, tip kmetije, prsti, trgi, politike), ki vplivajo na prožnost kmetije;
- drugi se osredotoča na deležnike (kmetje, potrošniki, mreže) in kritično analizo širših odnosov moči;
- tretji se osredotoča na odnose, tj. kako okoljski in družbeni procesi medsebojno součinkujejo v toku časa pri krepitvi ali zmanjšanju prožnosti kmetije.

Zadnji pristop je najbolj ambiciozen, saj naj bi presegal dihotomijo med strukturami in deležniki oziroma okoljem in družbo, predvsem pa se usmerja na preučevanje vzorcev odnosov, ki omogočajo prožnost na kmetiji ter v njenem ožjem in širšem okolju.

2.2 Metodološko-empirična izhodišča pri oblikovanju koncepta prožnosti kmetij v Sloveniji

Prožnost je izjemno popularen termin tako v politiki kot tudi v znanstvenih razpravah. Razmišljanja o prožnosti izpostavljajo dvoje: prvič, da je sprememba vseprisotna; drugič, da so vrsta, trajanje in učinki sprememb pogosto nepredvidljivi. Iz tega izhaja dejstvo, da se mora kmetija (kot sistem) neprestano prilagajati, če se želi obdržati v daljšem časovnem obdobju. Pri pojasnjevanju prožnosti smo uporabili t. i. **prilagoditveni cikel** (Darnhofer in sod., 2016): gre za hevristični model, s katerim zajamemo nelinearne dinamike družbeno-okoljskih sistemov in kvalitativno ponazorimo različne vrste sprememb. Prilagoditveni cikel ni enkrat ali občasni dogodek, ampak kontinuiran proces, ki ga sestavljajo štiri faze:

- **raba:** kmetovanje je prilagojeno okolju in usmerjeno k povečanju učinkovitosti, kmetija izvaja drobne in neključne prilagoditve;
- **ohranjanje:** sistem je racionaliziran, uniformiran, zmanjšana je variabilnost, povečana stabilnost, kmetija izvaja le nujne, a večinoma manjše spremembe;
- **razbremenitev:** ko sistem postane okorel, se zmanjša njegova zmožnost za spremembo, zato ga ogroža že najmanjša sprememba; posledično se organizacija poruši, vezi so pretrgane, viri razbremenjeni; kmetija to občuti kot močno negotovost, ki hkrati vključuje tudi kreativno eksperimentiranje, inovacijo in preusmerjanje;
- **reorganizacija:** vzpostavijo se nove povezave, novi viri se uporabijo in povežejo na neobičajne načine, ta faza vodi v nov prilagoditveni cikel.

Prožna kmetija, ki je družbeno-okoljski sistem, mora biti sposobna upravljati prilagoditveni cikel. Naloga je zelo zahtevna, saj mora upravljati vse štiri faze in dva kvalitativno različna tipa sprememb: upravljati mora z relativno dolgimi fazami, za katere je značilna stabilna rast, prav tako pa mora upravljati tudi bolj nemirne in negotove faze reorganizacije in radikalne preobrazbe.

Z družbenimi spremembami in spremembami v kmetijski dejavnosti so tudi na kmetijah vse bolj pogoste negotove faze. Kmetija se mora naučiti reagirati na motnje, blažiti šoke, se prilagoditi spremembam in (razmeroma hitro) oblikovati prožnostne vzorce. Številne študije primerov so poskušale razviti načine merjenja prožnosti (Darnhofer in sod., 2016). Tovrstni poskusi nakazujejo, da prožnost razumemo kot sposobnost sistema (kmetije). Kritično ovrednotenje omenjenih poskusov dokazuje, da natančnih in univerzalnih kazalcev in kriterijev ne moremo oblikovati.

Večje možnosti za udejanjenje trajnostnega razvoja podeželja povezujemo z večjim številom prožnih kmetij. Prožnost posamezne kmetije pa je odvisna od prilagoditvenega cikla oz. pozicije, v kateri se posamezna kmetija v danem obdobju nahaja. Če v teoriji Darnhofer in sod. (2016) prepoznavajo štiri faze prilagoditvenega cikla, smo jih mi, na osnovi empiričnih izkušenj in večje preglednosti, nekoliko poenostavili in združili v tri – fazo rabe in ohranjanja, fazo razbremenitve in fazo reorganizacije. Glede na razvojno fazo smo po različnih ključnih področjih opredelili nekatere najpogostejše odzive na spremembe (spremembe po različnih ključnih področjih, npr. pridelavi oz. proizvodnji, trženju, človeških virih itd.).

Prilagodljivost je razvidna iz raznolikih aktivnosti, pridelkov, tržnih poti, strukture dohodka, razpoložljive delovne sile in njenih veččin ipd. V Preglednici 2.1 je tako prikazanih šest najpogostejših sprememb, ki smo jih zabeležili na preučevanih kmetijah v Sloveniji. V fazi rabe različne spremembe kmetije zaznajo kot motnje in jih večinoma hitro ublažijo; v fazi ohranjanja pa se kmetije racionalizirajo in relativno hitro absorbirajo motnje z drobnimi prilagoditvami. Faza razbremenitve zahteva od kmetije in kmečkega gospodinjstva večje napore pri udejanjanju sprememb. V fazi reorganizacije kmetija ponovno oblikuje svoje (nove) povezave, na drugačen način uporablja vire in se na spremembe odziva z izdelano strategijo oz. s t. i. prožnostnim vzorcem odnosov v ožjem in širšem okolju.

Preglednica 2.1: Pogoste oblike udejanjanja prilagoditvenega cikla na preučevanih slovenskih kmetijah.

Faza prilagoditvenega cikla	Fazi 1 in 2 – raba in ohranjanje	Faza 3 – razbremenitev	Faza 4 – reorganizacija
področje spremembe in primer najpogostejše motnje	način absorpcije motnje na preučevanih kmetijah	način prilagoditve na spremembe na preučevanih kmetijah	oblikovanje prilagoditvenih vzorcev odnosov na preučevanih kmetijah
tržna sprememba – nenaden upad in/ali nihanje cen proizvodov in storitev	iskanje bolj ugodnih trgov za proizvode in storitve	umestitev na trge, ki so stabilnejši; stalna gostitev in širjenje prodajne mreže; preusmeritev (delna ali v celoti)	konstantna in inovativna vlaganja v obstoječi trg; individualne ali skupinske (preko zadruga) dolgoročne pogodbe; aktivno vključevanje v kratke oskrbne verige
proizvodna sprememba – povečana količina pridelkov, proizvodov in storitev	iskanje novih odjemalcev v bližini (zgostitev obstoječe mreže)	odločitev za predelavo na kmetiji; oblikovanje novih tržnih poti (samostojnih ali pod skupno blagovno znamko)	inovacije na področju pridelave, predelave in trženja; koriščenje namenskih finančnih podpor
družbena in tržna sprememba – prehranske afere, spremembe nakupovalnih navad potrošnikov	osebni odnos z (dovzetnimi) potrošniki, ki gradi na zaupanju	povezovanje v skupnosti proizvajalcev, ki na trgu izvajajo aktivnosti za ozaveščanje kupcev in širše javnosti; preusmeritev v ekološko idr. pridelavo	certificiranje proizvodov, ki omogoča sledljivost kakovosti in porekla (izdelki višje kakovosti, certifikat za ekološko pridelavo, blagovna znamka); prevzemanje aktivne vloge v interesnih združenjih
sprememba na področju človeških virov – zmanjšanje razpoložljivih delovnih moči na kmetiji (odselitev, bolezni, delovna nesreča)	zapolnitev vrzeli z razpoložljivimi delovnimi močmi na kmetiji, pri sorodnikih in sosedih	optimalna raba človeških virov (usmerjanje mlajše generacije); postopno razmišljanje o pristopu k partnerskemu kmetovanju; zmanjšanje obsega oziroma preusmeritev	subvencioniranje mladih prevzemnikov; odprtost za inovativne prenose lastništva na kmetiji; izobraževanje; prenos znanja med generacijami
sprememba na področju človeških virov – povečanje razpoložljivih delovnih moči na kmetiji (zaključek šolanja, izguba zaposlitve izven kmetije)	iskanje povezav med potencialom novih virov (človeški) ter obstoječim (ne)rabljenim potencialom na kmetiji	vnašanje novosti, ki bodo vključevale mlajše generacije; specializacija in predelava na kmetiji; povečanje obsega pridelave; usmeritev v nekmetijske dejavnosti na kmetiji	kmetija se pozicionira in vkoreninja v ožjem in širšem okolju; prevzema vlogo inovacijskega jedra
posledice okoljskih/podnebnih sprememb – suše, toče, pozebe, poplave, ujme, škodljivci itd., ki prizadenejo pridelke, kmetijska zemljišča, živino, gozd, objekte na kmetiji	prijava škode in ob primeru zavarovanja njeno (delno) povračilo; vloga za državno pomoč ob izrednih dogodkih; preusmeritev finančnih virov v odpravo škode	povezovanje kmetov in vloga zadrug/zadružne zveze, KGZS pri izposlovanju bolj ugodnih zavarovalnih pogojev; prilagajanje in spremembe ustaljenih kmetijskih praks (pomembno ponovno dosledno uvajanje kolobarja), izbora kultur (vrsta, ponekod ponovno uvajanje avtohtonih sort), izbora ustreznih območij idr.	krepitev medsebojne solidarnosti na vseh ravneh; usmerjanje subvencij v tehnološke inovacije (vlaganje v namakalne sisteme, sisteme zaščite pred točo, izgradnjo lastne vrtnine itd.), ki bodo zmanjšale ranljivost kmetij ob nesrečah; korenita prilagoditev pridelovalne usmeritve

2.3 Gradniki, ki sooblikujejo prožnost kmetije

Pri preučevanju prožnosti na kmetijah v Sloveniji smo izhajali iz navedenih teoretičnih izhodišč, ki smo jih v daljšem časovnem obdobju empirično preverjali (z obsežnimi anketami in poglobljenimi intervjuji (Lampič in sod., 2013; Slabe, 2015; Boštjančič, Lampič, 2015; Potočnik Slavič in sod., 2016) in postopno razvijali metodološke pristope. Na ravni kmetij so se naše empirične raziskave večinoma osredotočale na strukture, ki omogočajo večjo prilagodljivost.

Za razumevanje sposobnosti sistema (kmetije), da doseže ustrezno prožnost, ki ji bo povečala zmožnost za hitrejši odziv na neprestane spremembe (tržne, družbene, okoljske idr.), je nujno tudi kvantitativno pristopiti k vrednotenju oz. določanju stopnje prožnosti. V različnih raziskavah in časovnih obdobjih smo kot ključne elemente prilagodljivosti prepoznali različne gradnike. V nadaljevanju predstavljamo tri preučene elemente oz. gradnike prožnosti, ki smo jih v preteklih raziskavah, sicer ob uporabi nekoliko drugačne terminologije, že preučevali in prepoznali kot nujne za ustrezno odzivnost kmetije na spremembe in učinkovito delovanje v sodobnem družbenem prostoru (za boljše razumevanje glej Sliko 2.1).

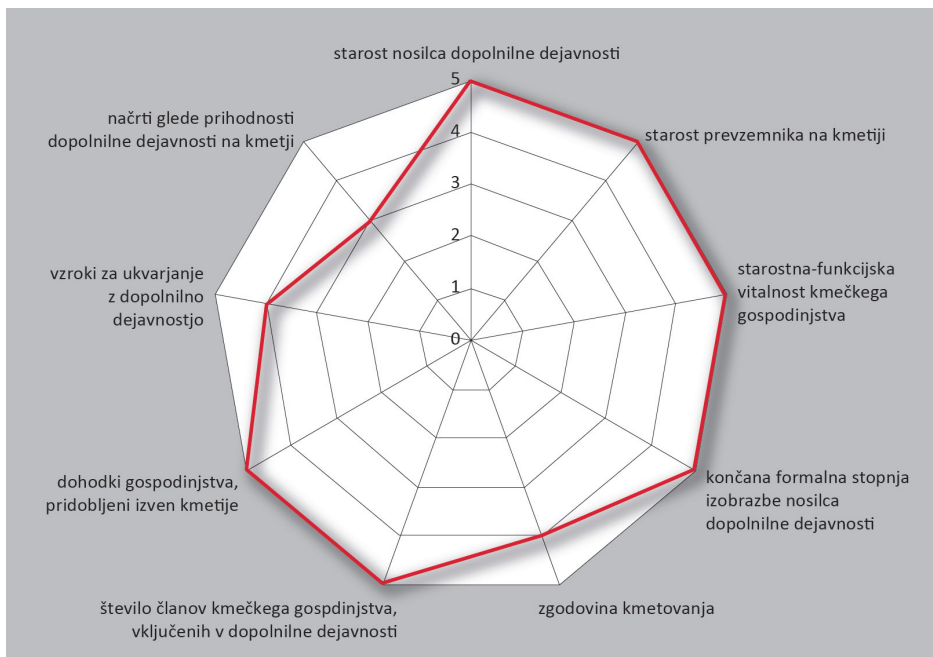
V eni najbolj celovitih raziskav slovenskega podeželja (projekt Ciljnega raziskovalnega programa »Strukturni problemi in razvojni izzivi slovenskega podeželja v evropski razsežnosti«; izveden v letih 2003–2005) smo razvili tudi **vrednotenje demografske vitalnosti (kmečkih) gospodinjstev**, kjer je izhodišče za ocenjevanje prožnosti predstavljala demografska kapaciteta gospodinjstva, tj. število in starost članov. »Slabost« omenjenega vrednotenja je način pridobivanja ustreznih podatkov: pridobimo jih lahko le z razmeroma zamudnim terenskim zbiranjem. Analiza starostno-generacijske strukture gospodinjstev se je pokazala kot zelo primerna metoda za oceno dejanskih in potencialnih razvojnih možnosti tako na ravni kmetije kot tudi manjših (podeželskih) območij. Metoda temelji na tipologiji gospodinjstev glede na starostno-generacijsko sestavo članov; z razvojnega vidika smo opredelili sedem tipov gospodinjstev. Od ostarelih, kjer so vsi člani gospodinjstva starejši od 70 let (in so z vidika prilagoditev na spremembe skoraj praviloma najmanj odzivna), do najbolj »prožnih gospodinjstev«, kjer govorimo bodisi o trigeneracijskih gospodinjstvih, gospodinjstvih s srednjo in mlado generacijo ali o mladih gospodinjstvih, kjer so vsi člani mlajši od 35 let. Z vidika gospodarske funkcionalnosti in bodočega razvoja smo sedem navedenih tipov kmečkih gospodinjstev razvrstili v **perspektivne** (mlade družine, kmetije s srednjo in mlado generacijo ter trigeneracijske kmetije), **pogojno perspektivne** (kmetije s srednjo ter kmetije s srednjo in starejšo generacijo) in **manj perspektivne** (t. i. starejše in ostarele kmetije).

Kot najbolj prožna ocenjujemo trigeneracijska gospodinjstva, saj je zaradi števila družinskih članov in sestave gospodinjstva na takšnih kmetijah mogoče celovito in dolgoročno načrtovanje razvoja kmetijske dejavnosti. K temu bistveno pripomore razpoložljivost in prilagodljivost lastnega dela, kombinacija izkušenj in znanja, ki jih prenaša starejša generacija, ter podjetnosti, inovativnosti in pripravljenosti na prevzemanje poslovnih tveganj, ki jih običajno pripisujemo mlajši generaciji (Slabe in sod., 2011). Razvita metodologija je bila v kasnejših (terenskih) raziskavah

slovenskih kmetij še večkrat uporabljena (Slabe in sod. 2011; Lampič in sod., 2013; Potočnik in sod., 2016).

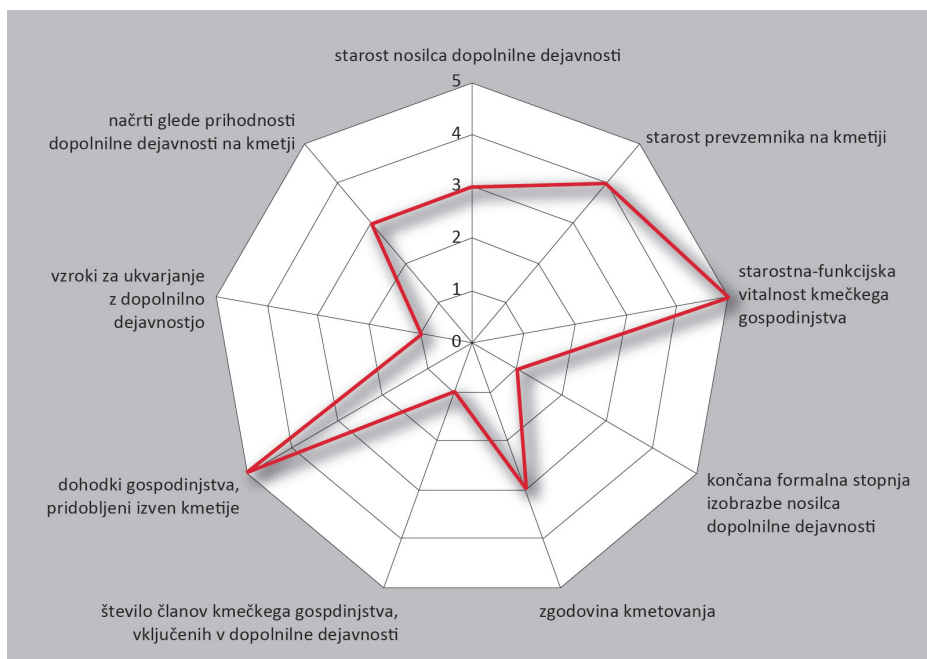
Skoraj desetletje kasneje smo z **opredelitvijo profila vitalne kmetije** nadgradili predhodno demografsko vrednotenje, in sicer smo demografskemu vidiku dodali še gospodarski element. Omenjeno raziskovanje »prožnosti kmetij« v Sloveniji je bilo osnova tudi pri empiričnem delu Ciljnega raziskovalnega programa (projekt »Potenciali dopolnilnih dejavnosti in podjetništva na podeželju«, izveden v letih 2010–2012). Anketirali in intervjuvali smo kmetije (z registrirano dopolnilno dejavnostjo) in pristojne kmetijske svetovalce: dopolnilne dejavnosti v našem raziskovanju prožnosti kmetije umeščamo v fazo razbremenitve. Predpostavljali smo, da bodo pri vzpostavitvi in razvoju dopolnilnih dejavnosti na kmetiji (raziskava se je osredotočila zlasti na turizem na kmetiji) bolj uspešne t. i. vitalne kmetije, za katere smo izdelali profil. Kmetije smo primerjali na podlagi devetih elementov (1-starost nosilca, 2-starost prevzemnika, 3-starostno-generacijska vitalnost gospodinjstva, 4-končana formalna izobrazba nosilca, 5-zgodovina kmetovanja, 6-število gospodinjstvih članov, vključenih v dopolnilne dejavnosti, 7-dohodek, pridobljen izven kmetije, 8-vzroki za ukvarjanje z dopolnilno dejavnostjo, 9-prihodnji načrti za dopolnilno dejavnost na kmetiji; vsakogar smo vrednotili na lestvici od 1 do 5), kar je vodilo k oblikovanju kvalitativnega profila kmetije, ki se ukvarja z dopolnilno dejavnostjo (Sliki 2.3 in 2.4).

Slika 2.3: Kvalitativni profil 1 (kmetija I6).

Kmetija I6 je vitalna, ukvarja se z izletniškim in stacionarnim turizmom, z jasno vizijo, štirimi generacijami visoko izobraženih članov, večina jih pridobiva dohodek izven kmetije. Nekoliko nižjo oceno so dobili pri prihodnjih načrtih, kar pa ne izkazuje najboljše realnosti: družina želi obdržati sedanje kapacitete, usmerja se v visokokakovostni turistični produkt z veliko avtentičnosti, inovativnosti in vključevanjem celotnega naselja.

Slika 2.4: Kvalitativni profil 2 (kmetija I21).

Na kmetiji I21, ki nudi prenočišča, sicer živijo tri generacije, a nihče nima volje in ambicije ukvarjati se s turistično dejavnostjo. Ta je bolj v funkciji pridobitve dodatnega vira dohodka, saj je nosilka že v prehodu v tretje življenjsko obdobje. Tudi motiv za ukvarjanje s to dejavnostjo ni prišel iz družine same. K temu jih je usmeril poziv soseda, ki ima večjo turistično kmetijo (izletniška in z nastanitvijo), ki pa zaradi prevelikega obiska ne more sprejeti vseh gostov.

Kvalitativni profil je naslavljal predvsem materialne strukture in deležnike, ki sooblikujejo prožnost kmetije; zadovoljivo je pojasnil tudi načine prilagajanja na spremembe znotraj kmečkega gospodinjstva.

Kot tretji gradnik prožnosti na kmetiji prepoznavamo inovativnost. Nekonvencionalni, drugačni vzorci delovanja in pristopi v kmetovanju, predelavi pridelkov, trženju, koriščenju sredstev in virov so v fazah razbremenitve ali reorganizacije prilagoditvenega cikla kmetije odločilni. Želeli smo vrednotiti pomen oz. zastopanost inovativnih pristopov na kmetiji (oz. inovativnosti njenih ključnih članov). Tako smo prilagodili metodo kariernih sider (Brečko, 2004; 2008) in jo razvili v metodo **ugotavljanja prevladujočih kariernih sider gospodarjev** na kmetiji. Prvič smo jo preizkusili pri gospodarjih tržno naravnanih ekoloških kmetij v Sloveniji (Lampič in sod., 2013; Slabe, 2015), kasneje pa dopolnili še z raziskavo na konvencionalnih tržnih kmetijah v Sloveniji (Boštjančič, Lampič, 2015). Pri ugotavljanju zastopanosti kariernih sider v določenem poklicu oz. podjetju uporabljamo vprašalnik kariernih sider, za namen raziskave o prevladujočih kariernih siderih gospodarjev kmetij pa smo vprašalnik prilagodili. Anketirani gospodarji so s pomočjo 6-stopenjske lestvice (1- nikakor ne velja zame, 6 - popolnoma velja zame) ocenjevali strinjanje s posamezno trditvijo. Vprašalnik meri, katero sidro je pri posamezniku prevladujoče.

Karierno sidro predstavlja značilno specifično podobo o lastnih sposobnostih, potrebah, vrednotah, stališčih in motivih, ki vplivajo na težnjo posameznika k opravljanju določenih poklicev oziroma delovnih nalog (Schein, 1974; 1996; cv: Boštjančič, Lampič, 2015). Schein (1974) je opredelil osem kariernih sider (izziv, življenjski slog, varnost in stabilnost, predanost, podjetniška ustvarjalnost, samostojnost in neodvisnost, upravljavsko sidro, tehnično-funkcionalno sidro), ki predstavljajo samozaznane sposobnosti in so pomemben del posameznikove karierne usmeritve (DeLong, 1982; cv: Boštjančič, Lampič, 2015). Eno do tri sidra skupaj najpogosteje oblikujejo posameznikovo kariero in delovno učinkovitost.

Ugotovitev, da med kmeti prevladujeta sidri varnosti in stabilnosti ter sidro življenjskega sloga, je bila deloma pričakovana in kaže, da gospodarji slovenskih kmetij še vedno želijo stabilno, varno in predvidljivo delovno okolje ter hkrati določeno mero neodvisnosti pri organizaciji svojega dela. Stopnja izraženosti kariernih sider pri raziskovanih kmetijah pa opozarja na pomanjkanje upravljavskih sposobnosti kmetov in razmeroma skromno prisotnost kariernega sidra izziva – torej iskanja novih, nekonvencionalnih rešitev (Boštjančič, Lampič, 2015). Razvoj kmetijstva in velika konkurenčnost znotraj panoge danes od slovenskega kmeta zahtevata neprestano premagovanje in reševanje številnih izzivov, iskanje novih priložnosti in odgovorno ter suvereno vodenje kmetije – torej hitro odzivnost oz. prožnost. Trenutne razmere na slovenskih (tržnih) kmetijah nakazujejo, da je element inovativnosti v kontekstu razumevanja prožnosti še razmeroma skromno prisoten. Od tod tudi precej težav pri prilagajanju kmetij in kmetijstva novim izzivom in spremembam, ki smo jih zaznali v poglobljenih intervjujih.

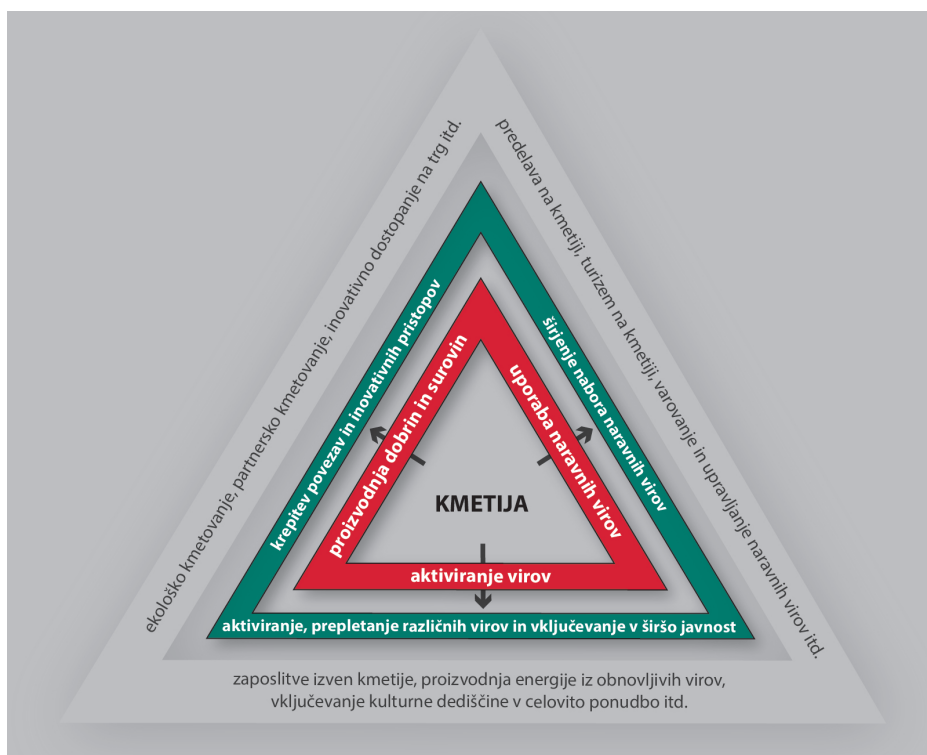
2.4 Prepoznani procesi, ki vodijo v trajnostni razvoj podeželja

Kmetijstvo je dejavnost, ki najbolj neposredno vpliva na trajnostni razvoj podeželja. Razpeto je med zahtevami po pridelavi hrane, visoko porabo energije (in drugih snovnih vnosov), varovanjem tal in vode, ohranjanjem biotske pestrosti (Narodoslawsky in sod. 2011; cv: Bavec, M., Bavec, F., 2014). Programu razvoja podeželja, ki s svojimi ukrepi najbolj neposredno vpliva na razvoj kmetijstva in podeželja širše v Sloveniji in Evropski uniji, običajno očitajo dokaj skromne merljive ekonomske učinke, ne odrekajo mu pa srednje- in dolgoročnih pozitivnih učinkov na družbenem in tudi okoljskem področju (Mühlinghaus, 2002; Potočnik Slavič, 2010; Perpar, 2014 itd.). Tudi kvantitativna ocena trajnostne naravnosti kmetijstva v slovenskih statističnih regijah, ki temelji na vrednotenju izbranih kazalnikov, opozarja, da trajnostna usmeritev temeljne gospodarske dejavnosti na podeželju pomembno zaznamuje celotno razvojno usmeritev podeželske regije (Lampič in sod., 2016). Regionalne specifične kmetijske pridelave pa lahko vplivajo na skupno oceno trajnostne naravnosti dejavnosti do takšne mere, da ta odstopa od širšega stanja na področju trajnostnega razvoja podeželja. Tak primer je npr. Pomurska statistična regija, ki med slovenskimi regijami izkazuje najvišjo stopnjo trajnosti na področju kmetijstva (predvsem na račun visoke ocene na ekonomskem in družbenem polju), po drugi strani pa zaradi razmeroma intenzivne pridelave, skromne

zastopanosti ekološko obdelanih kmetijskih zemljišč, deleža njiv na vodovarstvenih območjih idr. precej zaostaja na okoljskem področju (Lampič in sod., 2016).

Tradicionalno podeželsko gospodarstvo je temeljilo na treh stebrih: uporabi naravnih virov, aktiviranju drugih virov ter proizvodnji dobrin in storitev. Literatura (npr. van der Ploeg, Marsden, 2008; Potočnik Slavič in sod., 2016 idr.) navaja, da bi se moral trajnostni razvoj podeželja okrepiti oz. razvijati v smeri okoljsko-inovativno naravnega gospodarjenja (v nadaljevanju **eko-gospodarstvo**). To naj bi vključevalo gospodarske dejavnosti, ki na trajnosten način uporabljajo različne oblike okoljskih virov na podeželju ter prinašajo podeželju dobrobit in dodano vrednost (Kitchen, Marsden, 2006). Prehod iz tradicionalnega podeželskega v eko-gospodarstvo, ki kmetije, kmetijstvo in podeželje postopno usmerja k večfunkcionalnemu in trajnostnemu razvoju podeželja, zahteva tako od posamezne kmetije kot tudi od širšega okolja določene prilagoditve oziroma prožnost.

Slika 2.5: Prikaz procesov prilagajanja v smeri eko-gospodarstva (na ravni kmetije).

Prirjeno in dopolnjeno po: Sonnino in sod., 2008.

Z večletnim ukvarjanjem s kmetijami v Sloveniji smo poskušali prepoznati znake, vzorce oz. načine in predvsem konkretne primere, kako se kmetije »obnašajo« v prilagoditvenem ciklu. Pokazalo se je, da so večinoma precej odzivne na motnje, ki se jim hitro prilagodijo. Seveda sta način prilagajanja spremembam in oblikovanje prilagoditvenih

vzorcev vedno odvisna od strukture sistema (konkretne kmetije) in vplivov zunanje okolja. Precej preučevanih kmetij se je znašlo v fazi razbremenitve, ki je z vidika usmerjanja bodočega razvoja kmetije najbolj usodna in nestabilna: kmetije v tej fazi iščejo nove poti, iskanje je polno poizkusov in napak, tveganj, tudi porazov in uspehov, ki tlakujejo pot v zaključno fazo reorganizacije – tu pa se pokaže različna stopnja prilagoditve, ki je vezana na stopnjo prožnosti vsakega posameznega kmetijskega gospodarstva. Na kakšen način kmetije udejanjajo prilagoditveni cikel, je razvidno tudi iz njihovih kritičnih mnenj, ki smo jih pridobili s poglobljenimi intervjuji (identiteta kmetije je zakrita s kodo).

16 (prilagoditvena faza razbremenitve – kaže na uspeh): *»V začetku je šel ves dohodek od moje službe v dejavnost, tudi danes še večinoma investiramo, stalno nekaj novega, vsako leto moraš ponuditi nekaj več. Sicer zaslužiš. A vlagaš. Vendar ne vlagamo celotne moje plače v turizem. Tudi dohodki drugih družinskih članov se prelivajo v investicije.«*

19 (prilagoditvena faza razbremenitve – kaže na težavo): *»Če velike kmetije v Zahodni Evropi ne morejo kmetovati, kako bomo mi z našimi, slovenskimi? S takimi površinami in kolikor je razdrobljeno vse. Dopolnilne dejavnosti so samo neka izboljšava dohodka, ampak tudi samo dodatno delo. In skrbi! Ni pa prave podpore kmetu, niti razumevanja. Čedalje bolj me to življenje na kmetiji omejuje, s to administracijo, samo nalaga se nam delo, da lahko drugi zaslužijo.«*

119 (prilagoditvena faza reorganizacije): *»Eno tretjino dobimo z živinorejo, tretjino z gozdom, tretjino pa s turizmom. To je naša prednost, saj se lahko zelo hitro obrnemo, če bi bilo treba kaj spreminjati.«*

O možnih smereh razvoja (s ciljem povečati prihodek na kmetiji) za, v povprečju praviloma majhne slovenske kmetije, Bavčeva (2014b) ugotavlja, da je možnosti več. V nadaljevanju navajamo štiri možne smeri razvoja, od dohodkovno najmanj do dohodkovno najbolj učinkovite.

- S povečanjem velikosti kmetije (npr. obsega obdelovalnih površin) ali povečanjem intenzivnosti pridelave (npr. povečanje hektarskega pridelka ali večje mlečnosti) se prihodek na kmetiji poveča, vendar v razmeroma skromnem obsegu.
- S preusmeritvijo kmetije v ekološko pridelavo se dohodek na kmetiji sicer poveča predvsem na račun nekoliko višjih prodajnih cen ter dodatnih subvencij, še vedno pa je možnost povečanja in nadaljnega razvoja razmeroma omejena.
- Dohodkovno pomemben pozitiven premik za kmetijo pomeni inovativna sprememba dosedanjih ustaljenih vzorcev kmetovanja, npr. uvajanje predelave kmetijskih pridelkov, direktno trženje, sprememba pridelovalne usmeritve (v tržno bolj zanimivo, npr. zelenjadarstvo, zeliščarstvo), uvajanje druge dopolnilne dejavnosti, povezane s kmetijo ali izven nje.
- Bistven preskok v dohodkovnem smislu pa se na kmetiji zgodi ob npr. preusmeritvi v ekološko pridelavo skupaj s še vsaj eno pomembno inovativno spremembo na kmetiji (predelava, nove oblike trženja, uvajanje delovno intenzivnejše panoge, uvajanje dopolnilne dejavnosti).

Učinkovitost razvojne spremembe kmetije s preusmeritvijo v ekološko kmetijo skupaj z razvojem različnih oblik dopolnilnih dejavnosti ali uvajanjem novih, inovativnih

tržnih poti smo empirično dokazali tudi v nekaterih drugih slovenskih raziskavah (Lampič in sod., 2012; Slabe, 2015; Cigale in sod., 2013; Potočnik Slavič in sod., 2016). Glede na realne razmere v kmetijskem sektorju ter različna teoretična izhodišča ugotavljamo, da so za trajnostni razvoj podeželja odločilnega pomena okoljsko odgovorno in inovativno naravnana kmetijska gospodarstva. Razvoj v smeri eko-gospodarstva bo od slovenskih kmetov in kmetij, kmetijstva in drugih (ne)gospodarskih dejavnosti ter podeželja v celoti zahteval oblikovanje ustreznih prilagoditvenih vzorcev, ki jih sooblikujejo trije ključni procesi (van der Ploeg, Marsden, 2008).

1. **Širjenje (angl. *broadening*) nabora naravnih virov:** nove kmetijske in deloma tudi nekmetijske dejavnosti na kmetiji predvidevajo uporabo drugih virov ali pa le drugačen vzorec uporabe obstoječih virov. Te dejavnosti vzpostavljajo nove odnose med kmetijo, lokalno skupnostjo, naravnim in družbenim okoljem. Med tovrstne dejavnosti prištevamo: turizem na kmetiji, upravljanje z naravnim okoljem in kulturno pokrajino, socialne storitve na kmetiji, predelavo na kmetiji ipd. Te (ne)kmetijske dejavnosti povečujejo dodano vrednost na kmetiji in tudi v širšem okolju, tako npr. turizem na kmetiji ne poveča samo neposrednega dohodka kmečkega gospodinjstva, ampak krepi podeželske skupnosti z dohodkom in zaposlitvijo v turizmu in z njim povezane dejavnosti. Tovrstne povezave med podeželjem in deležniki krepijo različne oblike socialnega kapitala, povečujejo znanja in komunikacije, promovirajo lokalno/regionalno identiteto. Širjenje nabora naravnih virov tako v materialnem, deležniškem in odnosnem smislu krepi prožnost posameznika, lokalne in širše skupnosti, da z več izkušnjami oz. zmožnostmi odreagirajo na neprestane motnje in spremembe. Na ta način se postopoma izgrajuje tudi institucionalna prožnost, ki je razvidna iz pojava inovacij ter učinkovitih mehanizmov lokalnega in regionalnega upravljanja (zadruga, konzorciji), ki naj bi varovale in skrbele za lokalne oblike inovacij.

13: *»Na kmetiji se z dopolnilno dejavnostjo ukvarjamo že štiri leta, vendar nam gre iz leta v leto bolje z organizacijo in z vsem, tako da trenutno ni nobene ovire, da bi s tem ne nadaljevali. Seveda pričakujem še večji razcvet. Če bi se pa moral še enkrat odločati, bi zagotovo izbral isto varianto. Se strinjam, da lahko z dopolnilno dejavnostjo izboljšamo dohodek na kmetiji. Da se, res pa je, da je pot dolga in trnava. Jaz bom rekel: pridno delati, čim več svojih izdelkov porabiti in jih spraviti v prodajo. Tam bomo zaslužili in od tega mogoče tudi živeli.«*

16: *»Veliko pozitivnega se je z odprtjem dopolnilne dejavnosti odprlo za družino. Že v začetku se je spremenil odnos do turizma: v začetku so ljudje gledali čudno na turiste. Zdaj cela vas živi s tem, so prijazni, so pozitivni, povezani, neko življenje na vasi je bolj kakovostno zlasti na kulturnem področju. Ljudi potegne za sabo. Jaz sem bila ena prvih »tujcev«, ki sem prišla tja. Tudi drugi so se veliko naučili od mene. Kraju nekaj daš.«*

2. **Aktiviranje, prepletanje različnih virov s ponovnim vključevanjem v širšo skupnost (angl. *regrounding*).** Gre za ali uporabo novih virov ali drugačne kombinacije virov, ki so na voljo v lokalnem okolju, pri čemer težimo k zmanjšanju odvisnosti od odločanja izven lokalnega sistema. V ospredje tako prihaja zaposlitev izven kmetije, ki stabilizira dohodek kmečkega gospodinjstva in poveča prožnost kmetijskega gospodarstva. V Sloveniji je bil zaradi drobne agrarne strukture pomen polkmetov pri ohranjanju kmetijske dejavnosti izjemen, a v sedanjem času

doživlja velike spremembe (Logar, 2013). Pomembno vlogo ima tudi vključevanje zgodovinske dediščine, energetske proizvodnje (iz različnih obnovljivih virov energije) in drugih potencialnih virov v razvoj (ne)kmetijske dejavnosti na kmetiji in podeželju.

11: *»Kmetijstvo predstavlja 65 %, dopolnilna dejavnost 35 % dohodka. Načrtovan je razvoj kmetijske dejavnosti (govodoreja, mehanizacija). Pomembna je vloga lesa. Ker smo se odločili, da bomo neko dopolnilno dejavnost pač morali ustanoviti in imamo zelo veliko lesa, zelo veliko lesnih odpadkov, smo se pač odločili, da jih pametno uporabimo in jim dodamo dodano vrednost. Bi se isto odločil. Načrt je še povečati. Zelo dobro na tem je, da je pač dopolnilna dejavnost dodatni vir zaslužka na kmetiji, ki je fiksen. Ker pa tako kot zgloda, cena kurilnega olja zaenkrat ne bo padla in je v bistvu to dobro zame. Imam pa tudi odjemalce take, da so fiksni. Šola bo verjetno še obstajala, gasilski dom tudi. Čakam še pa, da se bomo še malo razširili in da lahko ponudim še drugim toploto.«*

13: *»Življenje na kmetiji bi lahko rekel, da mi pomeni vse. Komaj čakam, da pridem domov, takrat ko uredim na kmetiji. Seveda je pa potem, ko pridejo ljudje na to izletniško kmetijo in izrazijo svoje mnenje, mogoče celo pohvale. To ti seveda pomeni največ. Seveda pa si želim, tako kot sem že prej dejal, da bi morda nekoč od tega tudi živel. Ker zdaj hodimo v službo, ki ga zaslužimo, vlagamo v kmetijo. Mogoče bo nam kmetija še enkrat kaj nazaj dala. V teh dvajsetih letih – lahko se pohvalim – smo že res veliko naredili. In sem zelo zadovoljen in želim, da bomo še naprej tako uspešni in še več kaj naredili. Način oziroma motivacija, da sva prevzela to kmetijo, je, da sva jo podedovala in sva praktično bila prisiljena, da ta naravni biser ohraniva in zopet postaviva to kmetijo na nogo.«*

3. Prožnost se povečuje v **procesu krepitve povezav kmetije z zunanjim okoljem in inovativnih pristopov (angl. *deepening*)**. Pri proizvodnji dobrin in storitev se uvajajo nove metode, vključujejo se novi deležniki in institucije, nastajajo nove povezave, nove mreže, katere skušajo posredovati nove proizvode, ki spodbujajo večjo dodano vrednost v lokalnem okolju in so prilagojeni zahtevam družbe v najširšem smislu. Med tovrstne oblike prilagoditev uvrščamo: ekološke proizvode, nove kratke prehranske verige, nove načine predelave z vključevanjem znanj in veščin na kmetiji ipd. To je primer strateških odzivov s strani kmečkih gospodinjstev na cenovne pritiske (nižanje cen osnovnih kmetijskih proizvodov). Na ta način generirajo več dodane vrednosti s pomočjo razvijanja proizvodov in storitev, ki bolj odgovarjajo potrebam širše skupnosti (alternativne prehranske verige pomenijo relokalizacijo prehranskega sistema, endogeni razvojni model temelji na lokaliziranem znanju in novostih ter gradi na lokalnih virih); gre za zmožnost, da potencialno prestrukturiramo odnose med naravo in družbo in spodbujamo ponovno vključevanje kmetijskih praks v lokalno okolje.

18: *»...zadnje čase pa, kako bi rekel, so se začeli tudi potrošniki obračati; da dajo nekaj na kmeta in družinske kmetije. Sploh zadnji dve leti vedno več ljudi tako gleda. Mi smo šli v partnersko kmetovanje in smo bili prav presenečeni. Prav prijatelj postaneš z vsemi temi ljudmi.«*

16: *»A veste ... pri družinskih kmetijah je to, prvič, ohranjanje tradicije (kar ni najbolj pomembno); drugič, je to ohranjanje kulturne krajine: če imaš kmetijo, imaš vse pospravljeno, pokošeno; tretjič, je pogoj, da imaš svoje pridelke doma, da to prodaš na mizi, kar je*

zelo pomembno. S finančnega vidika pa je pomembno še to: če ni to družinska kmetija ali kar koli drugega, je pomembno, da imaš v družini urejene odnose. To ne pomeni, da morajo vsi člani družine delati za skupno dobro, dobrobit. Samo tako gre naprej. Mogoče vam povem primer. Ko je hčerka končala šolo za turizem, jo je mož stalno silil, naj gre v službo. Ona pa je stalno govorila: »Jaz nočem službe! Jaz imam službo doma!« Niti mož ni tedaj vedel, da je mogoče iz take kmetije (bolj uboge, majhne, v takih razmerah – v hribih, kjer ni možno vsega strojno obdelovati) kaj narediti. A je možno. Vendar je res potrebno biti pogumen, ne se ustaviti pri vsaki oviri, pa mora ti biti v veselje. Kmečka pamet je tudi zelo uporabna: enostavne rešitve so na koncu.«

Če na regionalni ravni zgoraj omenjeni procesi potekajo na dovolj velikem številu (ali deležu) kmetijskih gospodarstev, je prehod v trajnostno usmerjen razvoj podeželja na dobri poti.

Viri in literatura

- Bavec, M., Bavec, F., 2014: Ekološko kmetijstvo kot dejavnik prilagajanja spreminjajočemu se okolju. Posvet SAZU in Umanotere Sporočila znanosti o podnebnih spremembah. URL: http://www.umanotera.org/upload/files/05___Martina_Bavec.pdf (citirano 12. 11. 2016).
- Bavec, M., 2014. Ekološko kmetijstvo kot tržna priložnost za drugje zaposlene lastnike kmetij in za manjše kmetije. 2. EKO posvet na Sejmu Agra, Gornja Radgona.
- Boštjančič E., Lampič B., 2015. Varnost, stabilnost, življenjski slog: prevladujoča karierna sidra gospodarjev slovenskih tržnih kmetij. Ljubljana, Dela, 44, str. 5–23.
- Brečko, D., 2004. Karierna sidra kot model za načrtovanje kariere. HRM, 2(3), str. 32–37.
- Brečko, D., 2008. Karierna sidra kot instrument za načrtovanje kariere: Povej mi, katero sidro imaš in povem ti, kakšna bo tvoja kariera. HRM, 6 (25), str. 24–29.
- Cigale, D., Lampič, B., Potočnik Slavič, I., 2013. Interrelations between tourism offer and tourism demand in the case of farm tourism in Slovenia. European Countryside, 5, 4, str. 339–355.
- Cigale, D., Lampič, B., Potočnik Slavič, I., 2014. Geografske značilnosti turizma na kmetiji. V: Cigale, D., Lampič, B., Potočnik Slavič I., Repe, B., (ur.). Geografsko raziskovanje turizma in rekreacije v Sloveniji, GeograFF, 15, Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, str. 67–88.
- Darnhofer, I., Kamine, C., Strausds, A., Mireille, N., 2016. The resilience of family farms: Towards a relational approach. Journal of Rural Studies 44, str. 111–122. URL: https://www.researchgate.net/publication/292949687_The_resilience_of_family_farms_Towards_a_relational_approach (citirano 5. 12. 2016).
- Gaetano, V., 2010. EU rural policy: proposal and application of an agricultural sustainability index. URL: <http://mpr.ub.uni-muenchen.de/27032/> (citirano 5. 5. 2011).

- Kitchen, L., Marsden, T., 2006. Assessing the Eco-economy of Rural Wales. Research Report 11, Cardiff, Wales Rural Observatory.
- Kladnik, D., Ravbar, M., 2003. Členitev slovenskega podeželja (prispevek k usmerjanju skladnega regionalnega razvoja). Geografija Slovenije, 8, Ljubljana, Založba ZRC, 196 str.
- Klemenčič, M. M., Lampič, B., Potočnik Slavič, I., 2008. Življenjska (ne)moč obrobnih podeželskih območij v Sloveniji. GeograFF, 3, Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 149 str.
- Kovačič, M., 2001. Podjetniške in sociološke značilnosti kmetij v Sloveniji. URL: http://stari.bf.uni-lj.si/daes/index_files/DS-1-kovacic.pdf (citirano 5. 2. 2017).
- Lampič, B., Slabe, A., 2013. Tržna pridelava na ekoloških kmetijah kot dejavnik razvoja na podeželju. V: Nared, J., Perko, D., Razpotnik Viskovič, N. (ur.). Nove razvojne perspektive, Ljubljana, Založba ZRC, str. 111–125.
- Lampič, B., Slabe, A., Mrak, I., Šebenik, U., 2013. Ekonomika ekoloških kmetij v Sloveniji. Končno poročilo (del ULFF in ITR), Ljubljana, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Inštitut za trajnostni razvoj.
- Lampič, B., Bedrač, M., Cunder, T., Klun, M., Mrak, I., Slabe Erker, R., 2016. Trajnostna naravnost kmetijstva v slovenskih regijah. GeograFF, 20, Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 146 str.
- Logar, E., 2013. Sodobne razvojne smeri polkmetov na primeru Voklega. Ljubljana, Dela, 39, str. 67–86.
- Mrak, I., 2011. High mountain areas and their resilience to tourism development = Visokogorska območja in njihovo odzivanje na razvoj turizma. GeograFF 11, Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 168 str.
- Mühlinghaus, S., 2002. Eigenständige Regionalentwicklung als Strategie für periphere ländliche Räume. Geographica Helvetica, Heft 2, 57. Jhg., str. 127–134.
- O kmetijstvu doma in drugje po EU, SURS, 2013.
- Perpar, A., 2014. Ključni dejavniki razvojne uspešnosti podeželskih območij v Sloveniji. Doktorska disertacija, Ljubljana, Biotehniška fakulteta, 180 str.
- Poročilo o stanju kmetijstva, živilstva, gozdarstva in ribištva v letu 2015, 2016. Kmetijski inštitut Slovenije, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. 259 str. URL: http://www.kis.si/f/docs/Porocila_o_stanju_v_kmetijstvu_OEK/ZP-2015-splnosnopriloge-NET.pdf (citirano 12. 1. 2017).
- Potočnik Slavič, I., 2010. Endogeni razvojni potenciali slovenskega podeželja. GeograFF, 7, Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 131 str.
- Potočnik Slavič, I., Cigale, D., Lampič, B., Perpar, A., Udovč, A., 2016. (Ne)raba razpoložljivih virov na kmetijah v Sloveniji. GeograFF, 19, Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 166 str.
- Slabe Erker, R., Klun, M., Lampič, B., 2016. Assessment of agricultural sustainability at regional level in Slovenia. Lex localis, 14, št. 2, str. 209–223.

Slabe Erker, R., Lampič, B., Cunder, T., Bedrač, T., 2015. Opredelitev in merjenje trajnosti v kmetijstvu. GeograFF, 16), Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 154 str.

Slabe, A., 2015. Razvojni potencial ekološkega kmetijstva v Sloveniji v povezavi z doseganjem trajnostne samooskrbe s hrano. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 203 str.

Slabe, A., Lampič, B., Juvančič, L., 2011. Potenciali ekološke pridelave za trajnostno lokalno oskrbo s hrano v Sloveniji. Dela, 36, str. 93–109.

Sonnino, R., Kanemasu, Y., Marsden, T., 2008. Sustainability and rural development. Unfolding Webs: The Dynamic of regional and Rural Development. V: van der Ploeg J. D., Marsden, T. (ur.), Assen, str. 29–53.

van der Ploeg, J. D., Marsden, T., 2008. Unfolding webs. The dynamics of regional rural development. Van Gorcum, 272 str.

Zakon o dohodnini. Uradni list RS, št. 45/2008, 57/2012, 90/2012.

Zakon o dohodnini. Uradni list RS, št. 96/2013.